

Szemponatok a műértelmezéshez

I. Alapvetések. Miért értelmezzünk/elemezzünk irodalmi műveket?

- Az irodalmi szöveg mindig feladvány, a megértésnek feladatjellege van.
 - Meg kell értenünk és el kell fogadnunk a műben érvényesülő játékszabályokat.
 - Az értelmező olvasó is része a mű (aktuális) jelentésének.
 - Valamennyi irodalmi mű része az irodalom teljes hagyományának.
 - Az irodalomban mindig érvényesül a szövegköziség (intertextualitás), azaz minden szöveg kapcsolatban van más szövegekkel.
- Az irodalom nyelve más, intenzívebb, mint a hétköznapi nyelv.
 - Az irodalom kihasználja a nyelv többértelműségét.
 - Az irodalmi nyelv retorikus: fontos a szövegszerűsége, retorikai-stilisztikai alakzatokkal él.
 - Az irodalom (részben) nyelvi játék.

II. A műelemzés lehetőségei

Az irodalmi művek három oldalról közelíthetők meg: a szerző, a szöveg és az olvasó felől, így a műelemzésnek, műértelmezésnek is három fő irányzata alakult ki: a szerzőközpontú vagy genetikus elemzés, a műközpontú vagy strukturális elemzés, és a befogadasközpontú hermeneutikai értelmezés. Mindháromnak van (lehet) helye az iskolai gyakorlatban, de talán érdemes fordított sorrendben alkalmazni őket az órákon, azaz a mű keletkezésével kapcsolatos információk közlését a befogadasközpontú és a strukturális megközelítés utánra hagyni. Ezzel segíthetjük, hogy a diákok kialakíthassák az egyéni olvasatukat, és azt meg is merjék osztani a kortársaikkal.

Egyetlen tanóra természetesen nem elegendő ahhoz, hogy az itt közölt szempontok mindegyikét érvényesítsük. Erre nincs is szükség, tessék az osztályhoz és a tárgyalt műalkotáshoz igazítani a műelemzés szempontjait! Az általunk legfontosabbnak tartott szempontokat pirossal emeltük ki, a másodlagos fontosságúak félkövérrel vannak szedve, a kiegészítő szempontok szedése nélkülözi a kiemelést, azonban ez az osztályozás is részben szubjektív, ezért bátran felülbírálnak.

A) Befogadásközpontú megközelítés

- **Mit mond nekem a mű?**
- Tegyük fel kérdéseket a műnek! Próbáljuk megválaszolni őket!
- **Milyen a jelennek szóló üzenet olvasható ki a műből? Milyen jelentés valószínűsíthető az értelmezői közösség (iskolai osztály, kortársak, társadalmi réteg) számára?**
- **Vizsgáljuk meg a mű aktuális kontextusát, s a lehetséges kontextusokat! Ki a feladó, ki(k) a címzett(ek)? Milyen feladói szándék olvasható ki a mű szövegéből? Milyen kódot, kódokat fedezünk fel a szövegben?**
- **Milyen hagyományokat (Biblia, mitológia, filozófia, korábban olvasott művek, látott/hallott műalkotások, történelmi események stb.) idéz fel bennünk a mű? (Ne törődjünk azzal, a mű szerzője ismerhette-e ezeket!)**
- **Milyen üzenete lehet a műben ábrázolt világnak, történelmi kornak a ma embere számára?**

B) Műközpontú megközelítés(ek)

- **Mi a mű műfaja? Melyek ennek a műfajnak a műben fellelhető jellemzői? Milyen egyéb műfajok sajátosságai ismerhetők fel benne?**
- Hogyan sérti meg a mű szövege a hétköznapi nyelvhasználat normáit? Miben más a nyelve?
- Milyen a szöveg hangzása? Milyen hangok dominálnak benne (magas vagy mély magánhangzók, keményebb [k, t, r] vagy lágyabb mássalhangzók [l, m, n])? Mire utal ez?
- Valamelyik szófaj gyakrabban fordul-e elő a szövegben az átlagosnál? Mit jelent(het) ez?
- Valamelyik mondatfajta gyakrabban fordul-e elő a szövegben az átlagosnál? Mit jelent(het) ez?
- Milyen típusú mondatok (egyszerű, összetett, többszörösen összetett; rövid, hosszú stb.) jellemzik a szöveget? Mi lehet ennek az oka, és mi a funkciója?
- **Mely szavak, kifejezések, mondatok, esetleg hosszabb részek többértelműek? A többjelentésű nyelvi egységek különböző jelentései hogyan befolyásolják az értelmezésünket?**
- Milyen ritmus jellemzi a szöveget?

- Vers esetében: milyen versformában íródott a szöveg? Mi a versforma jelentése, funkciója?
- Rímel-e a szöveg? Milyen rímek fordulnak elő benne? Mi a rímképlete? Mit jelentést közvetít a rímelés?
- Keressük meg és értelmezzük a szövegben előforduló szójátékokat, anagrammákat!
- **Hogyan kapcsolódik egymáshoz a hangzás, a forma és a jelentés** (pl. Radnóti: Erőltetett menet c. versének a nyomtatott képében kirajzolódik egy kanyargós út; Weöres Sándor: Olvadás c. versében a ritmus gyorsulása egybecseng a jégcsap csepegésének gyorsulásával, valamint „cs” hangok gyakorisága hangzásban is felidézi a leeső vízcseppek hangját)?
- **Milyen a mű szerkezete? Milyen egységekre tagolódik? Milyen ezeknek az egységeknek az egymáshoz, s a mű egészéhez viszonyított aránya? Mi a szerkezet jelentése, funkciója?**
- **Vegyük számba a szövegben előforduló szóképeket (metafora, metonímia, szinekdoché, irónia), retorikai alakzatokat (hasonlat, szónoki meghatározás, szónoki/költői kérdés, szónoki/költői felkiáltás; ismétlés, fokozás, ellentét, tükörszerkezet stb.)! Fejtsük meg őket! Mi a funkciójuk a szövegben (nem csak díszítőelemek!)?**
- **Keressük meg az esetleges allegorikus, szimbolikus vagy ironikus ábrázolásokat! Fejtsük meg őket! Mi a funkciójuk a szövegben?**
- **Mi és hogyan ismétlődik a műben?**
- **Mely esztétikai minőség(ek) jellemzi(k) a művet (tragikum, komikum, tragikomikum, humor, irónia, groteszk)?**
- **Tárjuk fel a mű szövegközi (intertextuális) kapcsolatait! Vannak-e benne idézetek más művekből, utal-e, céloz-e más művekre? Melyek ezek? Kommentálja-e a szöveg valamely másik szöveget? Paródiája-e a szöveg valamely másik szövegnek? Transzformálja-e a szöveg valamely korábbi szöveg jellemzőit** (pl. Joyce Ulysses című regénye az Odüsszeia cselekményét a 20. századi Dublinba helyezi át). **Imitálja-e a mű valamely másik mű műfaji-formai-tematikai típusát** (pl. Vergilius Aeneise a homéroszi eposzokat, Arany Toldija Petőfi János vitézét).

C) Szerzőközpontú megközelítés

A genetikus elemzéshez külső forrásokra van szükségünk:

- személyes írói vallomások,
 - a szerző elvi-elméleti írásai,
 - a szerző közéleti-politikai, illetve esztétikai-művészeti kérdésekben kifejtett álláspontja stb.
-
- Milyen konkrét élmények hozták létre a művet?
 - Hogyan mutatkozik meg a műben a szerző származása, szocializációja?
 - **Hogyan mutatkoznak meg a műben a szerző személyes kötődései, kapott vagy vállalt társadalmi szerepei?**
 - **Hogyan mutatkozik meg a műben a szerző nyelvi, nemzedéki, poétikai háttere?**
 - Melyek/kik voltak a szerző irodalmi mintái? Hogyan mutatkozik meg ez a műveiben?
 - Milyen világkép fedezhető fel a műben? Vessük össze azzal, amit a szerző nézeteiről tudunk!
 - Melyek voltak a szerző olvasmányélményei, amelyek hatottak/hathattak a mű megalkotására?
 - A szerző tanulmányai vagy „irodalmon kívüli élete” hogyan hatottak a műre (pl. Csokonai iskolai versírási gyakorlatai tetten érhetők a versei egy részében: pictura, sententia)
 - **Milyen a műnek az életműben elfoglalt helye?**
 - Milyen a műnek az irodalomtörténetben elfoglalt helye?
 - Tárjuk fel a mű társadalmi-történeti-művelődéstörténeti hátterét! Miként jelenik meg a keletkezés kora/az ábrázolt kor a műben (pl. Ady háborús versei; Esterházy: Termelési regény stb.)?
 - Hogyan kapcsolódik a műben ábrázolt kor a keletkezés korához (pl. Arany: A walesi bárdok – Ferenc József magyarországi látogatása)?

III. Fogódzók, kapaszkodók

Hab a műelemzés tortáján:

Elemzési stratégia:

Téma

Egységek (szerkezet)

Jelentés

Szimbolizáció (képek)

Indíttatás (cél)

Nyelvhasználat

Hatás

Alany (lírai alany / elbeszélő)

Besorolás (műfaj stb.)

1. Nézd meg a címet!

➤ Cím és szöveg kapcsolata

2. Bontsd részekre!

➤ Természetes részek, szerkezet

3. Vedd őket sorra!

➤ Jelentés, funkció, képek

4. Rakd össze!

➤ A műegész értékelése

5. Keress hasonlót!

➤ Műfajban, szerkezetben,
ritmusban...

Irodalom:

Veres András 2001. *Irodalom. Bevezetés az irodalmi művek olvasásába*. Krónika Nova Kiadó, Budapest.

Vilcsek Béla 2002. *Az irodalomtudomány „provokációja”*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.